

13. *Бабурин С. Н.* Мир империй: Территория государства и мировой порядок. – СПб., 2005. – 259 с.
14. *Ермаков В. Г.* Федерация как форма государственного устройства России. – М., 1999. – 168 с.
15. *Лазарев Б. Е.* Федерация или конфедерация? // Новый союзный договор: поиски решений. – М., 1990. – 172 с.
16. *Елистратова В. В.* Объединения государств: общетеоретический аспект : дисс. канд. юрид. наук. – Саратов, 2006. – 177 с.
17. *Евсеевко Т. П.* К истории вопроса о некоторых формах межгосударственного общения (о международной организации и конфедерации) // Право и политика.– 2004. – № 6.
18. *Ушаков Н. А.* Государство в системе международно-правового регулирования. – М., 1997. – 394 с.
19. Большая советская энциклопедия. – М., 1973.
20. *Жилин А. А.* Теория союзного государства. – Киев, 1912. – 395 с.
21. *Михайлова С. Ю.* Конфедерация как международно-правовое объединение государств: вопросы теории и практики : дисс. канд. юрид. наук. – Уфа, 2006. – 178 с.
22. *Еллинек Г.* Общее учение о государстве. – СПб, 1908. – 564 с.

Плахтий Ю. В. Категория “конфедерация” в теории государства и права

В статье акцентировано внимание на исследовании понятия “конфедерация” и определении места данной категории в современной науке теории государства и права. Опровергнуто ошибочное отнесение конфедерации к формам государственного строя. Обоснована потребность создания новой концепции конфедерации, учитывая современные условия.

Ключевые слова: конфедерация, форма государственного строя, объединения государств.

Plakhtiy Yu. Category “confederation” in the theory of the state and law

In the article attention on research of concept “confederation” is accented and location this category in modern science of theory of the state and law. The erroneous attributing of confederation is refuted to the forms of the political system. Grounded necessity of creation of new conception of confederation, taking into account modern terms.

Keywords: confederation, form of the political system, associations of the states.

КАНОНІЧНЕ ПРАВО

Бондаренко В. Д., Андрусишин Б. І.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНІ ПРАВОВІДНОСИНИ В ПЕРІОД РЕФОРМАЦІЇ Й КОНТРРЕФОРМАЦІЇ (XVI – XVII СТ.)

У статті висвітлюються питання трансформації державно-церковних правовідносин від епохи Середньовіччя до періоду Реформації й Контрреформації у країнах Західної та центральної Європи, показано процес утворення національних церков, зародження протестантизму.

Ключові слова: релігія, право, державно-церковні відносини, Реформація, Контрреформація, регалізм, галіканізм, територіалізм, ересь.

Середньовічна християнська єдність Західної Європи була зруйнована Реформацією – могутнім суспільно-релігійним рухом, який охопив в 20-х роках XVI ст. Німеччину і Швейцарію, а потім поширився на інші західноєвропейські країни і відобразив становлення нових ринкових відносин, показав необхідність незалежності світської влади від Церкви.

Реформація як суспільний рух, була релігійним повстанням людини у формі протесту і релігійного заперечення проти тих кризових процесів, які виявилися в середині самої Католицької Церкви. Реформація була боротьбою за свободу, боротьбою проти насильства над людиною, що допускала католицька Церква, проти привілеїв католицького духовенства. В результаті Реформації католицизм перестав бути монопольним законодавцем в справах віри, реформаторські настрої поширювалися і в лоні самої Церкви. Утворились протестантські віросповідання в Англії, Шотландії, Швеції, Норвегії, Голландії; в ряді князівств Німеччини, в Швейцарії, Чехії, Угорщині, Фінляндії виникли нові національні Церкви, що не ставили собі за мету підпорядкувати світську владу і перебували з державою в інших, ніж Католицька Церква, взаємовідносинах.

Реформація сприяла формуванню національних культур, в результаті чого християнські цінності стали надбанням не лише духовенства, а усіх соціальних станів, класів, груп, заклала суспільні засади віротерпимості.

Реформація, що розгорталася під прапором протестантської критики майже повсюдно супроводжувалася секуляризацією власності Церков і монастирів, яка проводилася державою в дуже широких масштабах. Німецькі князі, що прийняли протестантизм, конфісковували землі і власність католицької Церкви і ділились своєю здобиччю з дворянством. Вслід за охопленими Реформацією князівствами Німеччини секуляризація була здійснена в Швейцарії, Данії, Швеції, Англії, Шотландії та інших країнах, які визнали протестантизм. Конфіскація церковних земель і власності, які слугували збагаченню державної казни і дворянства, підірвала духовний феодалізм, значно ослабила економічну могутність католицької Церкви, що надзвичайно зросла у середні віки.

Провідник реформаційного руху у християнській релігії, колишній чернець, доктор теології, професор Віттенберзького університету Мартін Лютер (1483 – 1546 рр.), який виступив проти індульгенцій і у 1517 р. опублікував (у Віттенберзі) знамениті 95 тез, а у 1520 р. працю “Маленький трактат про свободу людини”, в яких обґрунтував основні принципи протестантизму, тезу про “оправдання вірою”, а також основні політичні положення про незалежність світської влади від папства (теорія “божественного” і природного права) тощо, чим наніс нищівного удару по католицькій ортодоксії і папству. Водночас Лютер закликав віруючих до повного підпорядкування світській князій владі, оскільки лише вона, на його переконання, могла забезпечити порядок і охороняти Церкву і віруючих. У своїй відозві “До християнського дворянства німецької нації” Лютер робить спробу повалити три стіни темниці, зведеної, на його думку, для християнства Римом: різницю між кліриками і мирянами, яка мала бути замінена повним визнанням загального священства християн; монополію кліру на тлумачення Святого Письма, якій протиставлялась ідея ясності й прозорості Слова Божого для всіх віруючих; нарешті, саму необхідність існування

папства, що скликає Собори. Це відкидання супроводжувалося закликом повстати проти римської тиранії [1, 116-117].

Видатний діяч Реформації Жан Кальвін (1509 – 1564 рр.) (основна праця “Настановлення християнської віри” (1559 р.) – теологічно обґрунтовувала Реформацію) відстоював вищість духовної влади на світською. У 1541 р. поселившись у Женеві, Ж. Кальвін в свою чергу насаджував жорсткий диктат і контроль Церкви над всіма сторонами життєдіяльності городян. Женева стала центром протестантизму. Послідовники М. Лютера та Ж. Кальвіна виступали проти теократичної теології і практики католицизму, заперечували втручання Церкви у справи держави.

В країнах, де переміг протестантизм, державна влада вийшла з-під контролю Церкви, більше того, підкорила собі останню. Світська влада не тільки визначала становище конфесійних організацій як частини державного апарату, але й глибоко втручалася в сферу церковного управління, а іноді навіть у релігійну догматику і питання культу, тобто у сферу, яка відносяться виключно до компетенції духовної влади.

Мартін Лютер утверджував свободу релігійної совісті. Проте, у боротьбі з католицизмом за незалежність релігійної свідомості людини, він заперечував першооснову, тобто онтологічні джерела свободи, водночас підтримуючи вчення Блаженного Августина про благодать, яка обмежувала людську свободу.

Переворот у царині публічного права призвів до того, що у протестантських державах король став верховним єпископом і поєднував у своїй особі вищу церковну і державну владу. Єпископат государя проголошував земну, світську, державну владу вищою і підкоряв їй владу церковну.

У Німеччині протестантські князі, які зміцнили своє панування після поразки Селянської війни, зміцнили своє панування над місцевою Церквою, повністю підкорили собі духовенство, створили консисторії з правом адміністративної і судової влади над священнослужителями, провели секуляризацію церковного землеволодіння, видали статуси і статути, керуючись якими консисторії призначали і звільняли духовних осіб, перевіряли приходи і церковні школи, підтримували духовну дисципліну, слідкували за “чистотою” проповіді і віровчення.

У 1530 р. на Аугсбурзькому рейхстазі було прийнято лютеранський збірник “Аугсбурзьке віросповідання” в якому проголошувалося, що главою Церкви є не папа, а світський правитель. Відмова німецького імператора визнавати вимоги протестантів призвела до тривалих війн між католиками і протестантами і визнання 1555 р. протестантськими князями повної свободи у виборі віросповідання – католицького чи лютеранського [2, 237-240].

Вестфальський мирний договір 1648 р., укладений після тридцятирічної релігійної війни, встановив у Німеччині три державні релігії : католицьку, лютеранську і реформаторську. Всі інші віросповідання визнавались сектами, що не мають права на існування ні в одній із земель. Німецькі князі могли: а) визначати на свій розсуд, яку із цих трьох релігій повинні сповідувати їх піддані, і при бажанні замінювати своєму князівстві одну державну релігію іншою; б) допускати або не допускати інші дозволені релігії і визначати форму їх сповідання; в) допустити при певних умовах проживання на своїй території або вигнати всіх осіб, що сповідують

релігію, визнану в Німеччині, але заборонену в даному князівстві.

У Швеції, де реформація проводилась “зверху” – за ініціативою короля Густава Вази, протестантська Церква також підпала під повну опіку держави. Правові акти і тут визначали порядок церковного управління. Король ввів нову систему упорядкування Церкви, ревізію державними органами конфесійних установ, відніс до компетенції уряду призначення і звільнення з посади служителів культу.

В Англії в 1529 – 1536 рр. було прийнято ряд законів, що обмежували владу папи Римського над Англійською Церквою в юридичній і фінансовій областях, а після того проголошено розрив з Римом і створення національної Церкви. Було заборонено виконувати папські інтердикти; особи, що виступали проти папи, не визнавались еретиками; відмінялась апеляція в Римську курію (остання не мала впливу на призначення духовних осіб); під страхом покарання заборонявся в країні захист папської юрисдикції. “Актом про верховенство” 1534 р. короля Генріха VIII (1509 – 1547 рр.) парламент встановив, що англійський король замість папи римського є єдиним верховним главою Англійської Церкви, він повинен користуватися всіма титулами, почеснями, достоїнствами, привілеями, юрисдикціями і прибутками, відповідними цьому званню. Була проведена секуляризація монастирської власності і церковних земель з передачею дворянству значної частини конфіскованих земельних угідь. Англійська Церква перетворилась у державну установу.

З 1536 р. почалась нова регламентація релігії. Протягом восьми років царювання Генріха VIII були видані чотири правових акти, які визначали, у що і як повинні вірувати англійські піддані, були закриті монастирі і конфісковане монастирське майно, в т. ч. будівлі, різні прикраси, золоті і срібні цінності, а також землі, на яких нові власники, вихідці з дрібного і середнього дворянства, іноді буржуазії, намагаючись підвищити свої доходи, посилили визиск селян, зганяли їх з своїх наділів. В 1552 р. при Едуарді VI законом були встановлені нові статті віри, потім парламент затвердив “загальний служитель”. Догматичне вчення Англіканської Церкви цими актами було наближено до протестантизму. Англіканська Церква остаточно оформилась в кінці XVI ст. при королеві Єлизаветі II (1558 – 1603 рр.), під час правління якої у 1559 р. парламент підтвердив королівську зверхність над Церквою і забезпечив їй всебічну підтримку. Держава переслідувала супротивників Церкви – послідовників католицького і пресвітеріанського віросповідань. Видані в цей період закони підтвердили верховну владу корони в справах Церкви і встановили право короля складати на свій розсуд вищий церковний орган – “Високу комісію”, яка мала також права церковного суду у справах про ересь та інші релігійні злочини. Суворі закони забороняли появлятися в Англії єзуїтам, Церква стала національною, а духовенство перетворилося на частину державного апарату абсолютної монархії. Законом було введено англіканський символ віри – “39 статей віри”, які ще більше зблизили англіканське віросповідання з протестантами, встановивши протестантизм в поміркованій англіканській формі.

Під час Реформації позиції Католицької Церкви значно ослабили і в державах, які ще зберегли вірність католицизму, але вміло використовували обстановку для одержання значних поступок від Риму.

Поряд з протестантизмом, який був виступом проти бажання Риму зберегти одну

Церкву і єдине християнство і поклав початок багатьом національним церквам, кількість яких дорівнює кількості сформованих країн, на релігійному рівні проявляється друга тенденція – властива католицьким країнам – регалізм. Терміном “регалізм”, зазначає професор Софрон Мудрий, була означена особлива юрисдикційна система, яка мала за фундамент державну гегемонію над Церквою – непрямую владу держави над духовністю, що супроводжується цивільною діяльністю, спрямованою на захист і охорону цієї Церкви та її інститутів. Це була альтернатива цивільних влад католицьких країн зберегти в територіальних межах своєї компетенції політично-релігійний монізм на відміну від безумовного підпорядкування реформованих спільнот у протестантських країнах [3, 54-55].

В результаті так званих Реленобурзьких погоджень 1524 р. з римською курією князі Австрії, Баварії, Зальцбургу та інших південно – німецьких католицьких князівств в обмін на зобов'язання переслідувати в своїх землях протестантів одержали з рук папи Клементя VII владу над католицьким духовенством, частину власності Церкви і її доходів. Франція, яка виступала проти реформаційного руху, домоглась поступок від Риму трохи раніше. По Болонському конкордату, укладеному папою Левом X (1513 – 1521 рр.) і Франциском I (1494 – 1547 рр.) в 1516 р., король одержав право на призначення єпископів з наступним затвердженням кандидатури Папою. Король міг довго не заміщати вакантні посади і отримувати на свою користь прибутки з церковних посад. Підкорення Церкви королівській владі завершилось при Людовіку XIV. Французьке духовенство на своїх Соборах (перші твердження були започатковані на Соборах 1398 і 1406 р.) розробило основні принципи галіканізму, який передбачав зменшення юрисдикції Риму над Французькою Церквою і мав на меті її впорядкування на національних засадах, які передбачали можливість звернутися до державних органів проти актів церковної влади, які порушували державні норми і принципи стародавніх галіканських свобод і привілеїв національної Церкви [2, 224]. Таким чином, боротьба за пріоритет у світських справах між національними суспільствами, які більш зміцніли (монархічна влада, з одного боку, і Католицька Церква – з другого), завершилась у період Реформації створенням національних церков. Середньовічна єдність Церкви була розбита, як і європейська єдність. Значення католицької Церкви як міжнародної політичної організації було значно підірвано. Кожна молода нація старалася сформувати свою специфіку, яка вповилася у мові, культурі, політичній системі, новій єдності на національній основі. Виникли і зміцнилися нові для епохи феодалізму відношення між європейськими країнами і Римською Столицею, між державою і національною Церквою.

Метою Реформації було знищення в християнстві язичницького начала. Ворожими стали античні та еллінські витоки християнства. Духовні течії, які лежали в основі реформації розривали зв'язок з античною культурою, а також з канонічним правом, з юридичною структурою Церкви. В основу духовного життя бралася лише Біблія, а священне передання і досягнення людської культури, здобуті християнством за період півторатисячолітнього розвитку Церкви – відкидалися.

За увесь час боротьби проти ересей, яка почалася ще у часи Римської імперії, Церква користувалася підтримкою держави, яка нещадно розправлялася з супротивниками пануючої релігії за допомогою правових актів, що додавали силу

закону церковним постановам, які визначали форми та методи боротьби з еретиками та кару за ересь. Предтечею інституту інквізиції були рішення собору в Турі (1164 р.), згідно з яким світські володарі мали допомагати у розшуку ереиків. На початку XI ст. у Франції за розпорядженням короля було покарано шляхом спалення значну кількість катарів (від грец. “чисті”), які вели боротьбу під лозунгами критики Католицької Церкви, перегляду християнського віровчення і церковних порядків. Вселенські собори 1179, 1184 та 1215 рр. установили знищення еретиків як загальний засіб. Після Альбігойського хрестового походу з метою остаточного викорінення еретиків у Церкві було створено спеціальний розслідувально-судовий орган інквізицію (від грец. “розслідування”). Ініціаторами її створення (у 1232 р.) були германський імператор Фрідріх II та папа Григорій IX (1227 – 1241 рр.) Інквізиція підпорядковувалася безпосередньо папському престолу. Був сформульований основний принцип інквізиції – передача еретиків церковним судом світському правосуддю, яке піддавало їх спаленню (релаксація). Надаючи характеристику взаємодії церковної та світської юстиції, “Саксонське зеркало” (правова збірка, складена в Німеччині 1224-1230 рр.) констатувало, що “того, хто протистоїть папі і не може бути примушеним церковним судом, імператор зобов’язаний примусити за допомогою світського суду бути покірним папі. Так само і духовна влада повинна допомагати світському суду, якщо він у цьому має потребу”.

У XII ст. папи неодноразово організовували за допомогою державної влади хрестові походи для придушення антицерковних виступів альбігойців та інших масових ересей [3, 127-128].

Шукаючи відповідь на Реформаційний тиск, Римська Церква відповіла на розпад християнської Європи рядом втручань, які завершилися скликанням Тридентського собору в 1545 р., який тривав з переривами до 1563 р. Результатом Собору стало посилення Папи, були встановлені нові органи управління, зокрема Свята Палата, створений список заборонених книг і нових конгрегацій.

В процесі Контрреформації – церковно-політичного руху у Західній Європі XVI – XVII ст., організованого папством проти Реформації з метою відновити свої втрачені пропозиції, Церкві вдалося згуртувати значні сили, привернути на свій бік уряд кількох держав.

В XVI – XVII ст. у Франції, Іспанії, Німеччині, Чехії та Польщі розпочалися тривалі релігійні війни. Католицька Церква активно втілювала в життя систему організованих заходів, спрямованих проти намагань підірвати домінування середньовічного теологічного світогляду, позицій самої Церкви та існуючого феодального ладу. В результаті відчайдушних зусиль Церква в ряді країн повернула втрачені позиції.

Вестфальський мир 1648 р., як гарантія релігійної рівноваги в Західній Європі, розділив католиків і протестантів, в той час, як у Східній Європі вже задовго до того консолідується (за винятком Речі Посполитої), православна візантійська віра. Після Вестфальського миру католики переважають в Італії, Португалії, Іспанії, Франції та Ірландії, а протестанти – в Англії, Голландії, Данії, Швеції, Норвегії і Фінляндії. Релігійні меншини в кожній країні зазнавали переслідувань як на релігійному, так і на соціальному ґрунті. Релігійна єдність все тісніше з’єднувалася з єдністю нації на рівні

політичному. На територіях країн, де реформаційний рух отримав свій початок – Австрія, Угорщина, Чехословаччина, Німеччина, Швейцарія, Югославія, Бельгія, Люксембург – опинилася велика кількість як католиків, так і протестантів, що викликало необхідність світських регіональних правителів докладати зусиль до регулювання постійних внутрішніх міграцій населення. Так народжується конфесійна держава з національними Церквами [3, 56].

Після Реформації в багатьох країнах Європи новою опорою для держави і традиційного суспільного ладу стали національні протестантські церкви, які по суті потрапляли у руки світської влади. Вони проголошували святість і непорушність існуючого суспільного ладу, привілеїв пануючих класів, виступали проти будь-яких намагань звільнити ідеологію від теологічних впливів, у спілкуванні з державою вели боротьбу з вільнодумством. Протестанти, опинилися в ролі, подібній становищем християн у Римській імперії. Прибічники реформаційних ідей і змін у суспільстві ратували за релігійну свободу, поки боролись з Католицькою Церквою. Здобувши становище панівної Церкви, вони довірили державі право судді та охоронця доктрини й віри, право покарання всіх інакодумців, користуватися допомогою держав у переслідуванні останніх.

В XVII – XIX ст. в католицьких країнах правові умови змінилися настільки, що на практиці Католицька Церква була позбавлена тягара державної влади. Водночас, крім держави Ватикан, залишком середньовічної доктрини “двох мечів” залишається незмінне прагнення Римської курії укладати з державами, на територіях яких знаходяться католицькі общини, договори у формі конкордатів, внаслідок чого правовий статус католицьких общин регулюється у цих країнах вже не одними внутрішніми законами держави, а й міжнародним правом, бо конкордати відносяться до галузі міжнародного права.

В країнах, де Реформація перемогла, а в XVII – XIX ст. також і в деяких католицьких країнах, у державно-церковних правовідносинах встановився принцип територіалізму, суть якого полягає у повному державному суверенітеті на державній території, в тому числі над релігійними общинами, які на ній знаходяться. Девізом цієї системи взаємовідносин стали слова “чия влада, того й релігія”. При послідовному своєму здійсненні ця система має на увазі заслання, вигнання з держави прибічників іншого віросповідання, ніж носії вищої державної влади (в ході Реформації та Контрреформації вигнання і навіть побиття іновірців допускалися не раз); але у житті щільно утвердилася однак і пом’якшена форма здійснення цього принципу – так звана державна церковність, коли релігійна община, до якої належить правитель, офіційно названий главою Церкви, яка зазвичай складає більшість населення, користується перевагами державної Церкви, а права інших релігійних общин виявляються обмеженими, урізаними. Узгодження елементів цієї системи церковно-державних відносин із залишками традиційної, успадкованої від Візантії симфонії склало своєрідність правового статусу Православної Церкви в Росії синодальної епохи [5, 422-423].

Дозвіл духовенству на імунні права, підкреслює професор В. І. Лубський [6], сприяв віднесенню цивільних та кримінальних справ всіх, хто мешкав на їхніх землях світських осіб, до юрисдикції церковного суду, що спеціально застерігалась в імунних

грамотах. Церковному суду підлягали співаки, вчителі, студенти, хрестоносці під час їх походу, прочани, удовиці, сироти та інші, які знаходились у залежності від Церкви або були під її заступництвом. Тільки церковний суд мав дозвіл розглядати справи служителів культу, а також справи про ересь, чаклунство, виготовлення отрути, про перелюбство, двоєженство, конкубінати, кровозмішення, клятвopорушення, порушення посту, недільного відпочинку, виконання язичницьких обрядів, богохульство та інші релігійні злочини; справи про заповіти, шлюбно-родинні справи, а до XI ст. і суперечки по виконанню договорів, затверджених присягою. Закон забороняв світським судам розглядати справи, підсудні “церковні й інстанції”. Королівські акти зобов’язували всіх підданих під загрозою кари підкорятися рішенням церковних судів, санкціонували розгляд останніми цивільних та кримінальних справ на основі норм канонічного права. Судові органи Католицької Церкви утворювали замкнуту багатоінстанційну міждержавну систему: суд єпископа, потім архієпископа, примаса (вищої духовної особи королівства) і нарешті найвища інстанція – суд папи Римського. Вони були незалежні від світської влади та керувалися нормами канонічного права. Особисте місце в цій системі займала інквізиція. Практика боротьби з масовими ересями показала, що звичайні церковні суди, завантажені розглядом безлічі цивільних та кримінальних справ, виявились недостатньо ефективною зброєю. Таким чином, на початку XIII ст. в Італії, Іспанії, Франції, а потім і в інших католицьких країнах Європи були утворені спеціальні суди про ересь – інквізиційні трибунали, структура, юрисдикція і порядок судочинства яких визначались папськими актами. Інквізиція поступово розширювала свою підсудність, вилучаючи із ведення звичайних церковних та світських судів значні категорії справ. Визначення і характеристика різних ересей та інших релігійних злочинів, опрацьовані канонічним правом та найвищим органом інквізиції, надавали необмежену можливість для визнання винним та засудження будь-кого, хто не догоджає Церкві та інквізиції, включаючи вищих, духовних та світських осіб. Цьому сприяв регульований канонічним правом інквізиційний процес, який частіш за все порушувався за особистою ініціативою інквізитора, що базувалась на будь-яких відомостях, чутках та припущеннях про вчинення релігійного злочину. За канонічним правом звинувачення в ересі та в інших підсудних інквізиції злочинах проводилось до трьох умов: затримка на місці злочину, через покази свідків, визнання своєї провини самим звинуваченим. Для визнання підозрюваного винним та його засудження було достатньо збігу свідчень двох осіб (подібних за часом, місцем та за змістом). При цьому канонічне право вважало законними свідками практично всіх осіб, які могли що-небудь засвідчити по справах віри, в тому числі відлучених від Церкви та позбавлених прав, співучасників злочину, клятвopорушників, особистих ворогів та близьких родичів, а також кріпаків підозрюваної особи. Інквізиційний процес був таємний. Для обвинуваченого залишались не відомими особи, які надавали свідчення проти нього. Заборонялось розголошувати імена цих осіб під страхом відлучення від Церкви; Церква пояснювала це інтересами їхнього захисту від помсти еретиків та чаклунів. Утаювання імен обвинувачів, неможливість надати пояснення їхнім свідченням та заборона очних ставок з ними позбавляли обвинуваченого права на захист. Від ступеню причетності до злочину та його тяжкості, особи, які покаялися та прилюдно відреклися від ересі,

засуджувалися до епітелії (повинні стояти босоніж перед Церквою під час богослужіння на визначеній неділі та святкові дні, постувати у визначені числа, не залишати місце проживання під час визначеного строку, носити одяг покараного санб'єніто та ін.), до втрати духовного та світського сану, тимчасового або постійного відлучення від Церкви, відмови в причасті перед смертю, до заслання, вигнання, тимчасового або довічного ув'язнення. В усіх випадках, як додаткове покарання, застосовувалась конфіскація майна засудженого, а також поширення засудження на родичів і нащадків до третього покоління включно.

В епоху Відродження спостерігається спроба людини проникнути в надприродний світ, що дістало назву окультизму (термін походить від назви трактату "De okkulta philosophia", написаного в 1510 – 1512 рр. відомим астрологом і містиком Агрипою Неттенгеймським). Епоха Відродження сприяла розквіту магії і чаклунства. Були поширені всякі марновірства. В цей час ворожили на трупах, заклинали публічних жінок, виготовляли любовні напої, викликали демонів, творили магичні дії під час початку будівництва, займалися хіромантією. Християнство забороняє будь-яку магичну практику, розглядає спроби проникнення в надприродний світ і навчитися керувати його силами як один з найтяжчих гріхів.

На рахунку жертв інквізиції багато жінок, тому, що у середні віки отримали велике поширення процеси над відьмами (чаклунство), які проводились церковними та світськими судами. Останні могли порушити справу про чаклунство та ересь тільки за дорученням єпископа. Питання боротьби з чаклунством неодноразово розглядалися на церковних Соборах, які встановлювали все більш жорстокі кари для чаклунів та відьом. Цій проблемі, зазначає В. І. Лубський чимало уваги приділяли у своїх творах Фома Аквінський та інші видатні ідеологи католицької Церкви, які розглядали чаклунство як відмову від Церкви та добровільний союз людини з дияволом і створили ціле вчення про чаклунство та спроби боротьби з ним. З XVI ст. Церква вимагає подвійного покарання осіб (церковного та світського), визнаних винними у чаклунстві. Аналіз практики церковних судів, особливо інквізиційних, показує, що регулятивні діяння релігійних норм на поведінку людей забезпечувались методами як церковного, так і державного примусу. Конфесійні суди застосовували як специфічно-церковні, так і цивільно-кримінальні заходи покарання, включаючи довічне ув'язнення та смертну кару шляхом релаксації. Правові норми та світські суди також використовувались державою і Церквою як засоби примушування населення до виконання наказу релігії. В результаті санкціонування законом застосування світськими судами канонічного права його норми, навіть за період абсолютної монархії, регулювали численні суспільні відносини, які знаходились поза сферою впливу королівських указів. Разом з тим релігійні норми служили одним з основних джерел феодального права. Багато з них повністю або часткового відтворювали зміст релігійних норм, тим самим надаючи їм силу закону. Відбувалася неначе трансформація релігійних норм у правові, але і після цього релігійні норми також продовжували діяти самостійно, регулюючи суспільні відносини.

В галузі кримінального права такій трансформації підлягали канонічні норми, передбачаючи відповідальність за посягання на релігію та Церкву. В Англії, наприклад, законами 1539 та 1541 рр. ересь та чаклунство були віднесені до найбільш

небезпечних злочинів.

Кримінальне право абсолютистської Франції встановило тяжке покарання за ересь, чаклунство та інші релігійні злочини. Богохульство каралося спалюванням. Світське судочинство в європейських країнах сприйняло багато норм інквізиційного процесу. Зізнання звинуваченого або збіг показань двох свідків були беззаперечною підставою для винесення обвинувального вироку.

В “Кароліні” – кримінально-судовому укладенні 1532 р. розділи “Священної Римської імперії германської нації” Карла V, які протягом трьохсот і більше років були єдиним загальноімперським законом Німеччини, виклад злочинних діянь починається з релігійних злочинів. Богохульство та блюзнірство каралось стратою, тілесними покараннями або скаліченням; брехлива присяга перед судом – відтинанням двох пальців, а порушення присяги – відтинанням руки або пальців; чаклунство – стратою шляхом спалення, самогубство із страху перед тяжкою карою – позбавленням спадкоємців права спадщини та передача спадкоємного майна до скарбниці. У процесуальній частині “Кароліні” містяться проникнуті духом канонічного права рекомендації про допит осіб, звинувачених у чаклунстві. Ст. 11 встановлювала порядок сповідання та вмовляння після засудження до смертної кари та наказ на розп’яття перед засудженим, “коли його ведуть до суду та на смертну кару”. Укладення передбачало застосування допиту, катування при розслідуванні усіх злочинів.

Релігійні норми були джерелом і цивільного права. Феодальне право визнавало тільки церковний шлюб, оформлений відповідним чином з релігійними правилами, обмежувало або зовсім забороняло розлучення, встановлювало панівне становище чоловіка в родині, надавало жінці обмежені права, як особисті, так і на майно. Під час визначення порядку надання спадщини закон також встановлював привілеї чоловіка: спадщину після батька або матері (сестри або брата) одержував син а не дочка. До самостійного ведення господарства дорослим сином та заміжжя дочки батько розпоряджався їхнім майном та користувався батьківською владою. До матері ці права переходили лише після його смерті. У ряді правових спогадів зазначено, що жінка не має спадщини на майно як батьків, так і чоловіка, тому вона і не має права виступити у суді.

До 1857 р. шлюбно-сімейні справи в Англії розглядалися церковними судами, які знаходилися у відомстві архієпископів. Згідно з нормами канонічного права, вони могли приймати рішення про розлучення подружжя. Церковним судам були підсудні такого роду справи осіб всіх віросповідань. За законом 1857 р. ці справи були передані цивільному суду. Стаття XXII Закону наказувала цивільним судам керуватися при цьому правилами та практикою церковних судів. Норми, які діяли в англійських судах, стали основою і американського шлюбно-розлучного права. Передавання справ про шлюб та сім’ю із церковних до цивільних судів потягло за собою включення релігійних норм до кодексу всіх європейських країн. Реформація сприяла значному посиленню ролі права у регулюванні суспільних відносин. Проте її значення в цій області не слід перебільшувати. Це більше стосується політичного наслідку Реформації, створення цивільної юрисдикції, що було продиктовано вимогою протестантів надати їм рівні права з католиками, та виникнення світського правового

механізму регулювання суспільних відносин. Поміж тим, цивільна юрисдикція та правовий механізм регулювання суспільних відносин виникли, як про те свідчить історія права, задовго до Реформації, а не як результат вимоги протестантів.

Реформація безпідставно подана як якась абсолютна межа, до якої регулювання суспільних відносин носило чітко виражений релігійний характер, а після неї – світський, за яким правовий механізм був відгороджений від контролю Церкви, регулятивні можливості Церкви у суспільстві обмежувались релігійним висвітленням актів державного значення та світської юрисдикції.

Насправді феодальне право після Реформації в значній мірі зберігає теологічний характер, а канонічне право залишається одним з основних його джерел. Воно не тільки послаблює, а навпаки, посилює охорону релігії та національної Церкви, зберігає і підтримує привілейоване становище у суспільстві служителів культу. Більше того, після Реформації значно посилюється, хоч вже і на іншій основі, змішання релігії з правом, оскільки останнє починає підмінити релігійні норми, регулюючи внутрішні церковні відносини.

Після Реформації роль і значення інституту Церкви не зменшилися. Багато християнських держав, в тому числі і Руси – України відчували на собі суттєвий вплив на церковну і державну правотворчість канонічного права, яке залишається одним з основних його джерел, внаслідок чого державне право зберігає значним чином теологічний характер. Монарх став провідником церковних вимог у житті держави. Державна юрисдикція посилює охорону релігії, національної Церкви та служників культу у суспільстві.

Отже, релігійні ідеї Реформації призвели до нового правового забезпечення Католицької Церкви в національних державах через переплетення релігії і права, коли останнє часто підмінювало релігійні норми у регулюванні навіть внутріцерковного життя, що найбільш повно відбилося у конкордатах.

Використані джерела:

1. *Бодуел Гі.* Історія Церкви / пер. з франц. Г. Григорович. – Львів : Свічадо, 2000. – 296 с.
2. *Лозинський С. Г.* Історія папства. – М., 1986. – 382 с.
3. *Мудрий, Софрон.* ЧСВВ. Публічне право Церкви і конкордати. Івано – Франківська Теологічна Академія, 2002. – 150 с.
4. *Головащенко С. І.* Історія християнства: Курс лекцій : навч. посібник – К. : Либідь, 1999. – 352 с.
5. *Цытин В.* протоиерей. Історія Русской Православной церкви. 1917 – 1997. – М. : Из-во Стретенского монастыря, 1997. – 831 с.
6. *Лубський В. І., Лубська М. В.* Історія релігії : підручник. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 696 с.

Бондаренко В. Д., Андрусишин Б. И. Государственно-церковные отношения в период Реформации и Контрреформации (XVI – XVII ст.)

В статтє освещают вопросы трансформации государственно церковных правоотношений от эпохи Средневековья к периоду Реформации и Контрреформации в странах Западной и центральной Европы, показано процесс образования национальных церквей, зарождения протестантизма.

Ключевые слова: *религия, право, государственно церковные отношения, Реформация, Контрреформация, регализм, галиканизм, территориализм, ересь.*

Bondarenko V., Andrusishin B. State-church relations in the period of Reformation and Kontrreformation

In the article the questions of transformation light up state church legal relationships from the epoch of dark Ages to the period of Reformation and Kontrreformation in the countries of Western and central Europe, it is rotined process of formation of national churches, origin of protestantizmu.

Keywords: religion, right, state church relations, Reformation, Kontrreformaciya, regalizm, galikanizm, teritorializm, heresy.

Совенко Б. В.

**Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова**

**ПРАВОСЛАВНЕ КАНОНІЧНЕ ПРАВО
В СВІТЛІ СУЧАСНОЇ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ**

У статті висвітлюється авторський юридичний підхід до вивчення православного канонічного права як комплексної науки та галузі правових знань, що формується. Проаналізовано його місце в системі права та розглянута відповідність його норм характеристикам галузі права в загальній теорії права. Визначено місце канонічного права у системі сучасних юридичних наук.

Ключові слова: православне канонічне право, канонічне право, (комплексна) галузь права, релігійно-правова норма, предмет і метод правового регулювання, церковні правовідносини.

На сьогодні йде беззаперечний процес актуалізації галузі знань про православне канонічне право через осмислення ролі, яку воно відіграло у розвитку національної правової системи та державотворчих процесах в Україні.

Останнє десятиліття ХХ ст., а особливо перше десятиліття ХХІ ст. ознаменувалися для науки канонічного права другою хвилею піднесення. Численні аспекти канонічно-правового напрямку наукових досліджень стали предметом дослідницьких пріоритетів для молодого покоління сучасних вчених і при тому не лише в розрізі богословському чи історичному, а головним чином – в правовому.

Відродження на теренах сучасної України науки канонічного права дає можливість простежити розвиток канонічної правотворчості як в суто теоретичних аспектах, так і з практичною метою: визначити нові вектори сучасних державно-церковних відносин, актуальні питання рецепції канонічних норм в сучасне українське законодавство, встановити перспективні напрямки дослідження канонічного права як науки, галузі права, що формується та навчальної дисципліни, тощо.

Над дослідженням питань православного канонічного права працювало багатьох науковців, фахівців з різних галузей знань (юриспруденції, богослов'я, історії, філософії, археології та ін.). Зокрема, їм присвятили в минулому свої праці такі вітчизняні та зарубіжні світські вчені та богослови, а саме: Т. Барсов, І. Бердніков, М. Горчаков, С. Григоровский, М. Грушевський, М. Заозерський, М. Красножен, П. Лашкар'єв, В. Липинський, О. Лотоцький, єпископ Никодим (Мілаш), митрополит Іларіон (Огієнко), М. Остроумов, О. Павлов, В. Певцов, І. Скворцов, єпископ Іоан (Соколов), М. Суворов, митрополит Андрій (Шагуна), Я. Щапов, єпископ Петро (Л'Юїльє) та інші; та сучасні дослідники – Б. Андрусин, архієпископ Григорій